

SNJEŽANA KORDIĆ
(Mainz)

KOORDINACIJA I SUBORDINACIJA U SLOŽENIM REČENICAMA SLAVENSKIH JEZIKA

Budući da je Milka Ivić napisala brojne radove iz sintakse uzimajući pritom uvijek u obzir inozemnu literaturu i paralele iz raznih slavenskih i drugih jezika, u ovom prilogu će se primijeniti sličan pristup temi složene rečenice i dati jedan oblik općeg uvida u nju.

Ključne riječi: složena rečenica, koordinacija, subordinacija, vezna sredstva, veznici, kompletivna rečenica, slavenski jezici.

1. Koordinacija

S obzirom na povezivanje predikata u složenu rečenicu postoje u slavenskim jezicima formalne razlike između koordinacije i subordinacije (Gladrow/Kosta 1999, 404). Po tome se slavenski i drugi indoevropski jezici razlikuju od nekih neindoevropskih jezika u kojima nema formalne razlike između koordinacije i subordinacije (Scancarelli 2003, 322).

Koordinacija se obično definira kao spoj ravnopravnih rečenica, koje ne služe kao odredba jedna drugoj (Panzer 1991, 235), koje po pravilu pripadaju istom tipu rečenica (Grover 1994, 762) i mogu stajati samostalno (Scancarelli 2003, 322). Iako je koordinacija jedna od najosnovnijih i univerzalnih sintaktičkih konstrukcija, veoma su raznovrsne koordinativne konstrukcije od jezika do jezika, i u velikoj mjeri varira stupanj do kojeg je koordinacija gramatikalizirana (Mithun 1988, 331). Neki jezici razvili su posebne veznike za koordinaciju, drugi koriste morfološka sredstva (Grover 1994, 764), a treći nemaju nikakvih gramatičkih sredstava za obilježavanje koordinacije (Mithun 1988, 331).

U mnogim jezicima koordinacija se izražava samo pomoću jukstapozicije i intonacije (ibid., 344). Intonacija koordiniranih rečenica je jako slična u raznim jezicima, a postoje njena dva tipa: a) koordinirane rečenice povezuju se u jednu cjelinu bez intonacijskog prekida ili b) s pauzom i specijalnom nesilaznom intonacijom (ibid., 332). Oba tipa intonacije kori-

ste se u slavenskim jezicima. Povezivanje rečenica bez upotrebe veznika starije je od povezivanja s veznicima (Décsy 1987, 111). Ono je posebno karakteristično za razgovorni jezik (Gladrow/Kosta 1999, 409), što je zapaženo ne samo kod slavenskih jezika, nego, npr., i u engleskom (Chafe 1988, 23–24).

U svim jezicima koji imaju veznike za koordinaciju, a takvi su i slavenski jezici, koordinacijski veznici čine malu i zatvorenu grupu riječi (Grover 1994, 763). Gramatikalizirali su se relativno kasno (Mithun 1988, 351), a dokaz tome je i podatak da arhaični dijalekti u raznim dijelovima svijeta uopće nemaju veznike poput *i, ali, ili...ili, ni...ni* (Décsy 1987, 111). U mnogim jezicima je upotreba koordinacijskih veznika fakultativna (Mithun 1988, 336). U nekim jezicima se jedan koordinacijski veznik specijalizirao za spajanje nominalnih sintagmi, a drugi za spajanje rečenica, tako da tamo dva veznika odgovaraju srpskohrvatskom vezniku *i* (Grover 1994, 763).

Budući da slavenski jezici imaju koordinacijske veznike, koordinacijska veza rezultat je međusobnog odnosa triju faktora: a) značenja svake od rečenica, b) logičkog odnosa između tih značenja, c) značenja veznika (Lang 1977, 10).

Usporedba veznika u raznim slavenskim jezicima pokazuje da najviše podudaranja ima kod kopulativne, adverbzativne i disjunktivne funkcije, iako i tu ima znatnih razlika (Panzer 1991, 237).

Najčešći kopulativni veznik u većini slavenskih jezika je *i*:

- (1) poljski: *Przybiegł do domu i zabrał się do klejenia samolotu.*
'Došao je kući i odmah počeo sastavljati avion.'

Kako se vidi iz (1), veznik *i* se koristi i kada događaj u drugoj intonacijskoj jedinici vremenski slijedi nakon događaja u prvoj. Takva upotreba karakteristična je za najčešći kopulativni veznik *i* u nekim neslavenskim jezicima, npr., u engleskom (o engleskom *and* v. Chafe 1988, 11).

Svaki slavenski jezik ima i druge kopulativne veznike, a neki od njih ograničeni su prvenstveno na pisani jezik ili pak na govoreni: npr., srpskohrvatsko *te* po pravilu se koristi u pisanome jeziku, rusko *da* karakteristično je za razgovorni jezik. Neki veznici podliježu semantičkim ograničenjima, npr., srpskohrvatsko kopulativno *pa* ima značenje vremenske sukcesije ili posljedice.

Jedan od najčešćih adverbzativnih veznika u više slavenskih jezika je *a*:

- (2) makedonski: *Пара нема, а купува автомобил.*
'Nema novaca, a kupuje auto.'

U nekim slavenskim jezicima, npr., u ruskom i srpskohrvatskom, koristi se veznik *a* i u adverzativnim (3) i u neadverzativnim (4) rečenicama:

(3) srpskohrvatski: *Marko hoće kući, a Ivan mu ne da.*

(4) srpskohrvatski: *Studenti čekaju na ulazu, a među njima je i Petar.*

Takvi primjeri potvrđuju da prilično uopćeni koordinacijski veznici dobivaju preciznije značenje tek iz rečenica koje spajaju (Panzer 1991, 231). Od rečenica koje se spajaju ovisi, npr., da li će se slovenski veznik *in* tumačiti adverzativno (5), kopulativno (6) ili konzekutivno (7) (Toporišić 1991, 371):

(5) slovenski: *Mimo mene si šla, in te nisem spoznal.*

'Prošla si pored mene, a/i nisam te prepoznao.'

(6) slovenski: *Z rokami se je oprl na stol in se počasi dvignil.*

'Odupro se rukama o stol i polako se uzdigao.'

(7) slovenski: *Bilo nas je devet, in nekdo je moral od doma.*

'Bilo nas je devet, i netko je morao otići od kuće.'

Svi slavenski jezici imaju nekoliko adverzativnih veznika, koji se po pravilu razlikuju u jačini kontrasta koji izražavaju. Tako slovensko *pa* može označavati bilo suprotnost bilo običnu razliku, dok *ali* ili *vendar* izražavaju jedino suprotnost (Toporišić 1991, 378, 523–524).

Neki adverzativni veznici razlikuju se po svom mjestu u rečenici, npr., za razliku od većine slavenskih adverzativnih veznika, rusko *že* dolazi nakon prve riječi u drugoj rečenici (Švedova 1982, 626):

(8) ruski: *Убеждения внушаются теорией, поведение же формируется примером.*

'Mišljenja se sugeriraju teorijama, a ponašanje se formira dobrim primjerom.'

Općenito koordinacijski veznici stoje u slavenskim jezicima ispred jedinica koje povezuju. Time slavenski jezici potvrđuju da postoji korelacija između osnovnog redoslijeda riječi i pozicije koordinacijskih veznika. Ta korelacija manifestira se na sljedeći način: u jezicima gdje glagol nije na kraju rečenice koordinacijski veznici stoje ispred jedinica koje povezuju, a u jezicima gdje je glagol na kraju rečenice stoje iza jedinica koje povezuju (Grover 1994, 764).

Nakon nekih koordinacijskih veznika u slavenskim jezicima ne može stajati enklitika, dok nakon drugih može. Tako, npr., nakon srpskohrvatskog *i*, *a*, *ni*, *no* ne može, a nakon *pa*, *te*, *niti*, *ali*, *nego*, *već*, *ili* može stajati enklitika:

(9) srpskohrvatski: *Probudila me pa sam se naljutio.*

(10) srpskohrvatski: **Probudila me, i sam se naljutio. / Probudila me, i naljutio sam se.*

Adverzativni veznici u slavenskim jezicima po pravilu povezuju samo dvije predikatne cjeline. To je u skladu s općim zapažanjem Grovera (1994, 763) da koordinacijski veznici tipa engleskog *but* vrlo rijetko povezuju više od dvije strukture. Zato se o adverzativnim spojevima rečenica u slavistici navodi da imaju zatvorenu strukturu (više o tome v. u Gladrow/Kosta 1999, 407).

Drukčije stvari stoje s disjunktivnim rečenicama: njihov broj ne mora biti ograničen na dva pa se zato disjunktivan koordinacijski spoj u slavistici opisuje kao otvorena struktura (ibid., 406). Najčešći disjunktivni veznik glasi u nekoliko slavenskih jezika *ili*, u slovenskom glasi *ali*, u češkom *nebo*, u poljskom *albo* itd.

U slavenskim jezicima kao i u nekim drugim jezicima postoje pored jednostavnih veznika i složeni, tj. korelativni koordinacijski veznici (Grover 1994, 763). Oni se u nekim slavenskim jezicima tvore ponavljanjem istog koordinacijskog veznika ispred jedinica koje se povezuju, npr., bugarsko *i...i, nito...nito, ili...ili*, rusko *i...i, ni...ni, ili...ili*, za razliku od njemačkog *sowohl...als auch, weder...noch, entweder...oder* ili engleskog *both...and, neither...nor, either...or*, gdje su korelativi u složenom koordinacijskom vezniku različiti.

Osim kopulativnog, adversativnog i disjunktivnog tipa koordinacije postoje u slavenskim jezicima i drugi semantički tipovi, npr., gradacijski i eksplikativni. Oni po pravilu raspolažu s nekoliko specijaliziranih veznika, kakvo je, npr., gradacijsko češko *nejen...ale i*, srpskohrvatsko *ne samo...nego i*, slovensko *ne samo...ampak tudi*.

2. Subordinacija

Subordinacijom se smatra spoj neravnopravnih jedinica, koje imaju različit status (Grover 1994, 762). Subordinirane rečenice imaju niz specifičnih svojstava, od kojih su neka ograničena na pojedine jezike dok druga imaju općiji karakter (Vincent 1994, 4391). Vrlo prošireno svojstvo je postojanje zasebne grupe riječi koja uvodi zavisne rečenice (ibid., 4391–4392; Raible 2001, 598). Naredno svojstvo je postojanje različitog redoslijeda riječi u zavisnim rečenicama naspram glavnih, kao u njemačkom jeziku (Vincent 1994, 4391; Scancarelli 2003, 322). Treće svojstvo čine ograničenja u distribuciji kategorije glagolskog vremena, aspekta i modusa u subordiniranim rečenicama (Scancarelli 2003, 322). Mnogi jezici raspo-

lažu posebnim glagolskim oblikom, subjunktivom, čija upotreba je najvećim dijelom ili u potpunosti ograničena na zavisne rečenice (Vincent 1994, 4392).

Od nabrojanih sredstava slavenski jezici koriste subordinacijske veznike. Što se tiče drugih navedenih sredstava, gotovo da i nema morfoloških ili sintaktičkih pojava u slavenskim jezicima koje bi strukturu zavisne rečenice razlikovale od strukture glavne (Panzer 1991, 228). Kod subordinacijskih veznih sredstava u slavenskim jezicima upada u oči da je među njima vrlo malen broj izvornih veznika. Većina subordinacijskih veznih sredstava razvila se od upitnih i relativnih zamjenica pa zato imaju veoma uopćeno značenje, kojem su najčešće potrebni dodaci u obliku prijedloga, pokaznih zamjenica i sl. kako bi se izrazilo nešto više od odnosa determinacije (ibid., 234). Tako ruska zavisna rečenica uvedena pomoću vezne riječi *čto* može biti kompletivna, relativna, konzekutivna, kauzalna, finalna itd., ovisno o kontekstu unutar zavisne rečenice i izvan nje (ibid.). Slično je i s češkim veznikom *že*, i sa srpskohrvatskim, bugarskim i slovenskim *da*. Zamjeničko porijeklo mnogih subordinacijskih veznih sredstava uvjetovano je time što se sintaktička subordinacija kasno razvila u jeziku (Décsy 1987, 111–112).

Iz gore navedenoga proizlazi da se u slavenskim jezicima logičko-semantički odnosi među rečenicama (npr., kompletivnost, kauzalnost, finalnost, konzekutivnost, kondicionalnost, temporalnost) ne izražavaju često pomoću jednostavnih i jednoznačnih sredstava, nego pomoću složenog uzajamnog djelovanja intonacijske strukture, veznika s prijedlozima odnosno s drugim dodacima ili veznika bez prijedloga odnosno drugih dodataka, te pomoću gramatičkih morfema (glagolskog vremena i načina) i semantičkih grupa leksema (npr., *verba dicendi, declarandi, voluntatis*) (Panzer 1991, 234). To je moguće opisati jedino u okviru zasebne sintakse svakog pojedinog jezika. Zato će se u nastavku skicirati samo pojedini formalni aspekti subordinacijskog povezivanja rečenica u slavenskim jezicima.

Glavna i zavisna rečenica mogu se u slavenskim jezicima općenito definirati tako da zavisna rečenica unutar jedne intonacijske cjeline poblizje određuje dio glavne rečenice ili čitavu glavnu rečenicu (ibid., 234). Nisu sve zavisne rečenice u jednakoj mjeri vezane za glavnu (Scancarelli 2003, 323). Svaka zavisna rečenica koja poblizje određuje čitavu glavnu rečenicu vezana je manje čvrsto za nju od one zavisne rečenice koja poblizje određuje samo dio glavne rečenice (Peyer 1997, 35). Tradicionalno se razlikuju tri tipa zavisnih rečenica: kompletivne, relativne i adverbijalne rečenice (Vincent 1994, 4392). U nastavku će se zbog ograničenosti dužine ovoga priloga dati kraći uvid jedino u kompletivne rečenice (o relativnim

rečenicama v. Kordić 1995; o adverbijalnim rečenicama v. Raible 2001, Podlesskaya 2001).

2.1. Kompletivne rečenice

Kompletivne rečenice su u velikoj mjeri integrirane u glavnu rečenicu (Horie 2001, 981). Uzrok tome je što glagoli i drugi predikati zahtijevaju različite tipove kompletivnih rečenica kao subjekte ili objekte (ibid., 979):

- (11) ruski: *Мне сказали, что народ недисциплинированный.*
'Rekli su mi da je narod postao nediscipliniran.'

Imenice i pridjevi mogu imati kompletivnu rečenicu kao dopunu:

- (12) poljski: *Szkoda, że ten Soplica stary nie ma żony.*
'Šteta što stari Soplica nema ženu.'

Glavni tipovi kompletivnih rečenica uvode se pomoću veznika, upitnih zamjenica i upitnih priloga. Za najčešće kompletivne veznike u slavenskim jezicima karakteristično je da se, kad se tim veznicima pridruže dodaci, pojavljuju i u nekoliko tipova adverbijalnih rečenica (Panzer 1991, 237).

Općelingvistička istraživanja pokazala su da se jezici razlikuju po tome da li kompletivnu rečenicu uvedenu uz imenicu obilježavaju na sličan način kao i kompletivnu rečenicu uvedenu uz glagol ili je pak obilježavaju slično relativnim rečenicama (Horie 2001, 990). Slavenski jezici ubrajaju se među jezike koji oba tipa kompletivnih rečenica slično markiraju.

Ako glagol ili imenica zahtijevaju određeni padež kod dopune, koristi se u glavnoj rečenici pokazna zamjenica da bi izrazila taj padež:

- (13) srpskohrvatski: *Posao se sastoji u tome da nadzireš učenike.*

Vidljiva je u raznim jezicima tendencija kod kompletivnih rečenica da budu relativno dugačak dio rečenice. Zato često stoje ili na kraju rečenice ili na njenom početku, ovisno o tome da li je osnovni redosljed riječi u dotičnom jeziku V–O (glagol–objekt) ili O–V (objekt–glagol) (Horie 2001, 988). U slavenskim jezicima, čiji osnovni redosljed riječi je V–O, postoji tendencija kod kompletivnih rečenica da stoje na kraju rečenice.

U bugarskom jeziku razlikuju se dva najčešća kompletivna veznika *če* i *da* po tome što rečenice uvedene pomoću *če* izražavaju realne radnje, dok rečenice uvedene pomoću *da* izražavaju željene, moguće, predložene radnje (Pašov ²1994, 393–394):

- (14) bugarski: *Виждам, че му помагам. / Искам да му помагам.*
'Vidim da mu pomažeš. / Hoću da mu pomažeš.'

Logičko-semantička kategorija faktivnosti može u raznim jezicima utjecati na strukturu kompletivnih rečenica (Horie 2001, 982–983; jedan primjer takvog utjecanja opisuje Ivić 1995, 137–142). Donekle utječe i u srpskohrvatskom jeziku: među kompletivnim veznicima, od kojih je *da* najčešći, nalazi se i veznik *što*, čija upotreba je po pravilu ograničena na slučajeve kada kompletivna rečenica izražava realnu radnju i odnosi se na predikat koji izriče emocionalnu reakciju (Browne 1993, 356–357):

(15) srpskohrvatski: *Volim što pada kiša.*

Kad kompletivna rečenica u češkom jeziku sadrži zahtjev ili naredbu, ne koristi se najčešći kompletivni veznik *že*, nego veznik *aby* (Karlík/Nekula/Rusínová 1995, 355):

(16) češki: *Nakázal mu, aby se teple oblékl.*
'Naredio mu je da se toplo obuče.'

Ni u ruskom se pri izražavanju nekog zahtjeva ne koristi najčešći kompletivni veznik *čto*, nego se upotrebljava veznik *čtoby* (Švedova 1982, 472, 486):

(17) ruski: *Он приказал, чтобы я сделал эту работу.*
'Naredio je da ja napravim taj posao.'

Odgovarajuće srpskohrvatske rečenice razlikuju se od čeških i ruskih po tome što se koristi najčešći veznik kompletivnih rečenica (*da*) i po tome što u takvim kompletivnim rečenicama glagol može stajati samo u prezentu:

(18) srpskohrvatski: *Naredio mu je da se toplo obuče.*

Ruski jezik raspolaze specijaliziranim veznicima (*будто* i dr.) pomoću kojih se govornik može distancirati od sadržaja kompletivne rečenice, sumnjati u njega i sl. (pr. 19), dok, npr., u srpskohrvatskom jeziku se i u takvim slučajevima koristi najčešći veznik kompletivnih rečenica.

(19) ruski: *Был оклеветан, будто украл, и пострадал невинно.*
'Bio je oklevetan da je nešto ukrao, i stradao je nevin.'

U nekim slavenskim jezicima, npr., u bugarskom, koristi se kompletivna rečenica i kada je njen subjekt identičan sa subjektom glavne rečenice (drugi jezici u takvim slučajevima koriste infinitiv):

(20) bugarski: *Той е способен да направи това.*
'On je sposoban da to napravi.'

Neki neslavenski jezici imaju konjunktiv ili subjunktiv u kompletivnim rečenicama koje dopunjuju *verba dicendi, sentiendi et sciendi* (Raible 2001, 599–600), ali slavenski jezici ih nemaju.

Literatura

- Běličová, Helena / Sedláček, Jan. 1990. *Slovanské souvětí*. Praha: Academia.
- Browne, Wayles. 1993. „Serbo-Croat“. In: Comrie, Bernard / Corbett, Greville (eds.). *The Slavonic Languages*. London / New York: Routledge, 306–387.
- Chafe, Wallace. 1988. „Linking intonation units in spoken English“. In: Haiman, John / Thompson, Sandra (eds.). *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1–27.
- Décsey, Gyula. 1987. *A Select Catalog of Language Universals*. Bloomington / Indiana: Eurologia.
- Gladrow, Wolfgang / Kosta, Peter. 1999. „Syntax und Syntaxkonzeptionen“. In: Jachnow, Helmut (ed.). *Handbuch der sprachwissenschaftlichen Russistik und ihrer Grenzdisziplinen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 386–424.
- Grover, Claire. 1994. „Coordination“. In: Asher, Ronald E. (ed.). *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford u. a.: Pergamon Press, 762–768.
- Horie, Kaoru. 2001. „Complement clauses“. In: Haspelmath, Martin / König, Ekkehard / Oesterreicher, Wulf / Raible, Wolfgang (eds.). *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 979–992.
- Ivić, Milka. 1995. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Slovoğraf.
- Karlík, Petr / Nekula, Marek / Rusínová, Zdenka (eds.). 1995. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Lidové noviny.
- Kordić, Snježana. 1995. *Relativna rečenica*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo / Matica hrvatska.
- Kordić, Snježana. 1997 [2006]. *Serbo-Croatian*. München: Lincom Europa.
- Kordić, Snježana. 2002. *Riječi na granici punoznačnosti*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Lang, Ewald. 1977. *Semantik der koordinativen Verknüpfung*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Mithun, Marianne. 1988. „The grammaticisation of coordination“. In: Haiman, John / Thompson, Sandra (eds.). *Clause Combining in Grammar and Discourse*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 331–359.
- Panzer, Baldur. 1991. *Die slavischen Sprachen in Gegenwart und Geschichte*. Frankfurt am Main u. a.: Peter Lang.
- Pašov, Petăr. ²1994. *Практическа българска граматика*. София: Просвета.
- Peyer, Ann. 1997. *Satzverknüpfung – syntaktische und textpragmatische Aspekte*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Podlesskaya, Vera. 2001. „Conditional constructions“. In: Haspelmath, Martin / König, Ekkehard / Oesterreicher, Wulf / Raible, Wolfgang (eds.). *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 998–1009.
- Raible, Wolfgang. 2001. „Linking clauses“. In: Haspelmath, Martin / König, Ekkehard / Oesterreicher, Wulf / Raible, Wolfgang (eds.). *Language Typology and Lan-*

- guage Universals: An Internatio/nal Handbook*. Berlin / New York: Walter de Gruyter, 590–616.
- Scancarelli, Janine. 2003. „Clause: Clause-Combining Constructions“. In: Frawley, William (ed.). *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: University Press, 321–324.
- Švedova, Natal'ja Jul'evna (ed.). 1982. *Русская грамматика. Том II: Синтаксис*. Москва: Наука.
- Toporišič, Jože. 1991. *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba obzorja.
- Vincent, Nigel. 1994. „Subordination and Complementation“. In: Asher, Ronald E. (ed.). *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford u. a.: Pergamon Press, 4391–4396.

S u m m a r y

Snježana Kordić

COORDINATE AND SUBORDINATE CLAUSES IN THE SLAVIC LANGUAGES

This article provides a survey of major findings on complex sentences in the Slavic languages. It treats coordinate and subordinate clauses, together with their conjunction. As for the subordinate clauses, it deals with complement clauses.